

l-zijn, maar
s. „Zich” ge-
lend zijn, niet
in rust (zij
k o i m a a s-
van den Geest

mijn verstand
Zooals ik ook
je moet het
lendigste van
indingsverafes
in stee van:
gevlóerd, ge-

det, dat is n.l.
tomus kan er
staat ook dat
het „moole”
u soms zeg-
is, met dien
aks alle voor-
kten en zijn
de woord als
zoo p r a c h-
an allen naar
kolmaasthal.
ominee Chry-
u weet dat,

naar, we zijn
epsele. Want
in groote dag,
ats bespreekt,
lerde trekje
t op het ster-
óven, zich
g á á n (!)
Chrysostomus-
de Testament
1:54; 32:13

kerkelijk ver-
schen, die den
m niets meer
en uitrangees-
en man (Ja-
ophoudt met
strijden „met

venden alleen
een slaapt in
terug net zoo
dat is voorbij,
s met mij.
soepel: men-
en, maar God
fervleesch, en
Lev. 19:13;
mag over-
che vertaling,
thal. Daarom
mt, vele men-
een nacht in
s, en nu kun-
ats toe, waar

”; vastgehou-
in afwachting
e bestemming,
t de klad ge-
at staat

de klad daar-
sch niet met-
n. Of er zijn
rkmán maar
n woning, in-
van den werk-
geld voor de

naasthai stelt,
onder het zijn
enkind langer
dien zijn plan-
le verhouding
len ander niet

over dat kol-
g e n e n van
etgever is, en
eft gere-

Nachtwacht,
heeft Hij geen
liggen in de
ustig, gij, die
het u verkort
reren, Jac. 5.
en op uw rug
maar in een
of waar dan

i op de men-
Chrysostomus'

preek van het caemeterium weggelopen zijn. Het was geen preek, het was een mislukte rede. 't Caemeterium is overal, overal mijn vrienden. Dat „slapen”, dat „kolmaasthai”, dat is niet pas na Christus' komst een bijbelsch kerkwoord.

En dat uit de stad gaan ook niet. Blijf maar rustig waar ge zijt: ze zullen u daar straks wel vinden, op de breede straat der groote stad, die geestelijk genaamd wordt Sodom en Egypte, alwaar ook onze Kurios gekruist is, en waar de lijken der profeten liggen, die men doodde. Ze liggen daar onbegraven (Openb. 11:8); want de Guldenmond van den Antichrist, de Valsehe Profeet, die zoo móóí kan preeken, dat ze d'r allemaal van ómvalen, die zal zeggen: gunt hun geen caemeterium. God weet, hoe dicht dit bij ons is. God weet, hoevele van de lezers van dit blad nog een plekje op een kerkhof krijgen. Maar noch de Antichrist, noch de Guldenmond (Chrysostomus) van den Antichrist, zal zeggen: leid ze buiten de stad.

En is dat nu geen troost op Oudejaarsavond 1950? Dit artikel is geschreven op 14 Dec., en wie weet, wat er op 31 Dec. wezen zal? Welnu: wij gaan naar 't kerkhof, dat zeiden de menschen vroeger. Het lag toen ergens, buiten de stad. Chrysostomus wist het „zoo mooi bij te brengen”, zelden de juffrouwen, die hem gehoord hadden op 't kerkhof, wát 'n preek! Vele geslachten zeiden: wij gaan naar 't kerkhof. Je hebt zulke hoven, zoalang de Oost Indische Compagnie er is. Tegenwoordig evenwel zeggen we 't niet zoo vlot meer. — tenminste..... als we nadenken. We weten dat zoo niet, of wij wel netjes naar een graf gaan. Er zijn nog concentratiekampen, met een film jaag je dié caemeteria niet weg. Heden Joden in verstrooiing, morgen christenen in verstrooiing. Een slapen en een wegwerpen. Maar wat hindert dat? We hoeven niet meer buiten de stad, om de smaadheid van den Heer te dragen, die ons met zijn bloed gekocht heeft; we kunnen dat dragen veel beter, dat wil zeggen: veel smartelijker, veel drágender, af juist in de stad, en op haar breede straat (Openb. 11).

Want we g á á n n i e t maar ons kerkhof. We zijn n e r a l. We komen er niet á á n, straks, maar we zijn erop g e b o r e n. Kerkhofmuren zijn nooit afdoende geweest; en voorts: we zijn in de eeuw van de afschaffing van de grenzen en onder aanschaffing

van een prachtig grens-begrip. Ook de kerkhofgrenzen worden „ausradiert”. De wereld is het Caemeterium. De akker heet ook de wereld. De akker in de beeldspraak van 1 Cor. 15, daar is akker trouwens zoo iets als caemeterium.

Lóóp maar door, u bent al op Gods caemeterium. Wáár u ook neervalt, het hindert niet: geen dagloonertje van Hem wordt één dag langer getaleerd voor de luidjes van den Antichrist, God haalt ze onmiddellijk thuis, als het de tijd des Vaders is. En geen dagloonsloon blijft in den hemel werkeloos „kolmaasthai”. Zóó als ge de oogen opendoet, kunt u daarboven de inkoop doen. En de stem zegt: weet ge 't nog: zonder prijs, zonder geld!

Ja, Heere, dán weten we het weer. O Heer der wereld, God van 't Caemeterium. Laat ons maar in de stad. Heere. De oude wereld, daar zal geen caemeterium meer in zijn, omdat ze heelemaal een caemeterium geworden is. Maar in de nieuwe wereld zal geen tempel meer zijn, omdat ze heelemaal tempel is geworden. En als de Antichrist zegt: nú pas is de wereld Tempel geworden, en ik ben daarin God, dan zegt Gij: dwaas, in dézen dag zal ik uw ziel van u afseisen, zonder caemeteriums-praál. Maak plaats voor mijn volk: Ik maak mijn oude caemeterium, van graven óvervol, een kerk, een hof. Geen kerkhof. Geen hofkerk. Maar een kerk, een tempel, die ook hof, en stad, en paradijs is.

Werk maar door, ge zijt al in de stad, de polis van uw Koning, gij die gelooft.

En wat die moole namen en opschriften („rustplaats” en „hier rust” betreft): houd met den onzin op en laat Chrysostomus niet langer met zijn moole stem ons zijn imbecielen maken. Als u naar de kerk gaat: zing dan: hier wordt de rust geschonken. Noem die kerk rustplaats. Misschien is ze gauw uw laatste rustplaats, en „buiten de stad” — in een onderduikersholkje. En schrijf op uw werkstoel: hier rust N.N. En vraag uw familie op tijd, of ze uw grafsteen niet door Chrysostomus' ineens tot middenstand verheven steenhouders laat behouwen met: „hier rust N.N.” En bedenk het wel, dat 't met de moole grafsteenen wel weer eens heel gauw gedaan wezen kan, als u en ik op onze kerkdeur schrijven: Rustplaats. De steenhoudersbranche kreeg al een flinke balse in 1940—1945. En over twee dagen houdt Truman een rede.

K. S.

SUBSTRAAT OF „GENADE”?

(BIJ DE JAARSWISSELING)*

Nadat wij onze jongste artikelenreeks in De Reformatie hadden afgesloten, verschenen nog enkele publicaties, welke in verband met de door ons besproken onderwerpen van belang zijn. Wij hebben het oog op de volgende geschriften: dr A. de Bondt, de Algemeene Genade, in Het Dogma der Kerk Groningen, 1949; dr G. C. Berkouwer, De Voorzienigheid Gods, Kampen, 1950; dr K. Schilder, Heidelbergsche Catechismus, 3, 2, Goes, 1950 en dr Karl Barth, Die Lehrevonder Schöpfung, dritter Teil, Zürich, 1950. Het is interessant om na te gaan, hoe deze zoo geheel uiteenlopende auteurs hun krachten meten aan het aan de orde zijnde probleem van de continuering van de geschapen wereld, ook ná den zondeval. Het lezen van deze geschriften laat ons zien, hoe de kwestie van wat wij korthedshalve nu maar noemen de „gemeene gratie”, de diepste vraagstukken van theologie en kerkelijk belijden in dezen tijd raakt. We willen er daarom puntsgewijze iets van zeggen.

1) Ongetwijfeld het minst belangrijke opstel is van de hand van dr A. de Bondt. We vermelden het hier dan ook niet zoozeer vanwege den inhoud als wel, omdat het in enkele opzichten symptomatisch genoemd mag worden. We memoreerden boven reeds, dat het een onderdeel is van een grooter werk, dat onder redactie staat van dr G. C. Berkouwer en ds G. Toornvliet. Het boek bedoelt een min of meer populaire dogmatiek te bieden, uiteraard in gebondenheid aan de beslissingen van de Generale Synoden van 1942 en volgende jaren. Vandaar dat deze dogmatiek ook scherp afwijkt de resultaten van het voortgezet reformatisch exegetische en dogmatische werk van de laatste twintig jaren. In het kader van deze populaire dogmatiek zag dr De Bondt zich blijkbaar de taak toegewezen te handelen over het begrip der algemeene genade.

Van den werkelijken inhoud van dit opstel is niet zoo heel veel bijzonders te melden. Ge kunt daarin in kort bestek lezen, wat zoal sinds dr Kuyper de „gangbare meening” is betreffende dit zgn. leerstuk. De auteur omschrijft de algemeene genade, als „die algemeene goedheid van God, waardoor Hij de doorwerking van de vernielende kracht van de zonde heeft gestuit; waardoor Hij mogelijkheden, in de oorspronkelijke schepping gegeven, ook in de zondige wereld nog tot ontwikkeling doet komen en waardoor Hij de

mens alle onschuld ontnemt.”¹⁾ Reeds bij oppervlakkige lezing herkent ge in deze omschrijving de leeruitspraak van 1942 inzake de algemeene genade.

Al verder stult ge al spoedig op de traditionele argumentatie. „Er is in de mens nog zoveel aantrekkelijks, dat alleen verklaard kan worden door de genade. De mens liegt niet altijd. Er zijn mensen, die nooit naar de kerk gaan, en nooit bidden, maar die in alles waar begeren te zijn. Dat zou ONDENKBAAR (hoofdletters van ons) wezen buiten de algemeene genade..... Er is nog zoveel schoons en liefelijks in de mens, zowel naar de ziel als naar het lichaam. Dat is volkomen ONVERKLAARBAAR (opnieuw hoofdletters van ons), tenzij we aannemen dat God door genade de vernielende, afschuwelijke en afschuwelijk-makende werking van de zonde heeft gestuit.”²⁾

De algemeene genade is hier dus het postulaat van dr De Bondt's denken over het empirisch schoone en goede in den mensch. Hij kan zich dat goede en schoone immers niet anders denken noch het verklaren zonder het begrip van deze algemeene genade.

Wat betreft het object van de algemeene genade, de auteur neemt dit nogal ruim. Zelfs de natuur zou daarin deelen. Immers: „Ook het aardrijk is vervloekt om onzentwil. Maar de aarde ontvangt ook genade. Zij brengt niet uitsluitend doornen en distelen voort. Zij geeft haar gewas. En onze God geeft zegen..... Die zegen is een vrucht van de algemeene genade.”³⁾ Het is duidelijk, dat de auteur hier een gedachten-sprong maakt. Eerst zegt hij, dat de aarde GENADE ontvangt, even later ontvangt ze zegen als vrucht van de algemeene genade. Maar 'n genadegeschenk is iets anders dan genade zelf.

Even later komt dr De Bondt nog op dit chapiter terug. Dan constateert hij: „Neen, de natuur openbaart niet enkel vloek. Ook zegen, ook algemeene genade.”⁴⁾ We krijgen dus dezen gedachten-gang: a) de aarde ontvangt genade; b) ze ontvangt zegen, als vrucht van algemeene genade; c) ze openbaart algemeene genade, zegen. Hoe nu de auteur rijmen wil, dat dezelfde aarde tegelijk genade ontvangt en openbaart, laten we, ter nadere adstructie, aan hem zelf over. Maar intusschen gaat hij nog verder. De aarde zingt zelfs van algemeene genade. Hij citeert in dit verband Psalm 65. „De velden zijn bekleed met kudden en de dalen zijn bedekt met koren. Zij juichen, ook zingen zij. Het lied van Gods algemeene genade.”⁵⁾ Maar straks is het volgens dr De Bondt

met dit lied gedaan. „Daarom tegen het wereldeinde: aardbevingen, natuurrampen, pestilenties (epidemieën) en oorlogen. Het is een natuurlijk gevolg van de zonden, die niet meer door algemeene genade wordt gestuit.”

Ook over den term genade in de Schrift komt dr De Bondt te spreken. Hij gaat o.a. in op het argument, dat genade in de Schrift van G O D gebruikt, steeds schuldvergevende gunst zou zijn. De auteur doet dit argument af met de opmerking, dat cheen (het hebreuwsche woord voor genade) ook wel gebruikt wordt voor bevaligheid en dan in verband met een lichte vrouw. Maar hier staat ons verstand toch een oogenblik stil. Hoe kan uit het feit, dat de Schrift het woord cheen óók wel gebruikt voor puur menselijke eigenschappen een conclusie getrokken worden ten aanzien van de vraag wat het beteekent als het voor een eigenschap G O D S gebruikt wordt?

Tenslotte citeren we bij het overzicht van den gedachten-gang van dr De Bondt bij wijze van illustratie, met welke etiketten hij het werk van Schilder versiert. Het is werkelijk fraai: „De kritiek van Schilder is meer onstuimig dan rustig en wel overdacht. Het monumentale werk van Kuyper verdient een waardiger en meer gedocumenteerde kritiek dan hier geboden werd”. En even verder: „Over het algemeen is de kritiek van Schilder te weinig gefundeerd en te weinig bezonnen om indruk te kunnen maken. Het is jammer, dat hij niet wat rustiger het werk van Kuyper onderzocht heeft. Hij zou voor vele voorbarige en niet te handhaven opmerkingen zichzelf en ons behoed hebben”⁶⁾.

Onze conclusie moet wel zijn, dat deze auteur geen wezenlijke bijdrage tot de hedendaagsche discussie over het begrip „algemeene genade” geleverd heeft. Hij heeft slechts in kort bestek de traditionele opvattingen gereleveerd en geen werkelijke poging gedaan de ingebrachte kritiek op haar waarde te onderzoeken.

2) We zouden aan dit opstel dan ook geen bijzondere aandacht geschonken hebben, indien er niet één punt was, waar we wel even stil bij moeten staan. We vermelden boven reeds, dat dit opstel een hoofdstuk is uit een populaire dogmatiek. En dan is het van belang ook te letten op de plaats van dit opstel in het geheel. Waar heeft de redactie dit hoofdstuk in het geheel van het boek geplaatst?

Zooals sommige lezers wellicht zullen weten, behandelt de gereformeerde dogmatiek haar stof niet in een sluitend systeem, maar in een aantal min of meer los achter elkaar gerangschikte hoofdstukken of loci. Ze bespreekt in die loci puntsgewijze den inhoud van de verschillende kerkelijke dogmata. Welnu, we noteren nu allereerst, dat aan de algemeene genade in dit boek een apart hoofdstuk gewijd wordt. En de redactie heeft dit hoofdstuk opgenomen ná de locus over de zonde en vóór die over het verbond der genade. Daarin wijkt dit boek af van de Gereformeerde Dogmatiek van dr Bavinck. Deze gaat in zijn boek onmiddellijk over van de behandeling van de straf op de zonde naar het verbond der genade en spreekt over de z.g. algemeene genade slechts zeer terloops hier en daar in zijn dogmatiek. Maar hier wordt aan de algemeene genade in een populaire, maar toch wel wetenschappelijk verantwoorde dogmatiek een aparte locus of hoofdstuk toegewezen. Duidelijker kon de betekenis van de uitspraken van 1942 niet blijken. De overgang van de zonde naar de genade maakt deze dogmatiek slechts via de tusschen-trap van de algemeene genade. Wat wij in de roomsche dogmatiek de gratia preparans (de voorbereidende genade) noemen, krijgt hier in de gemeene gratie een gereformeerden tegenhanger.

In onze vorige artikelenreeks betoogden wij, dat door het gangbare begrip van de gemeene gratie zoowel de radicale verdorvenheid van den mensch ná den val verzwakt wordt, maar dat ook de rijkdom en de zouvereinheit der genade erdoor wordt verzwakt. Welnu, dat vindt hier reeds in de plaats van dit hoofdstuk in het geheel van het boek zijn bevestiging. Deze dogmatiek kan niet meer den overgang van de zonde naar de genade maken, zonder dat eerst ingevoerd wordt het begrip van de gemeene gratie. Wat vóór 1942 nog in discussie was als gangbare meening, is na dat jaar gecanoniseerd en erkend als een officiële locus in de dogmatiek.

3) Van veel meer belang dan het opstel van dr De Bondt is het jongste werk van dr G. C. Berkouwer in de reeks Dogmatische Studiën onder den titel: De Voorzienigheid Gods. In het derde hoofdstuk van dit boek De Voorzienigheid als Onderhouding handelt deze auteur in een twintigtal bladzijden over distincties als voorzienigheid, gemeene gratie, lankmoedigheid Gods, prolongatie van de wereld en over hun onderlinge verhouding en betekenis. Dit gedeelte is ongetwijfeld het belangrijkste van dit boek, dat zich overigens in zijn uiteenzettingen tamelijk nauw aansluit bij de traditionele gereformeerde dogmatiek. Maar in deze twintig pagina's voert de auteur ons midden in de

* Dit drietal woorden is van de Redactie, zie Naschrift, K. S.

¹⁾ dr A. de Bondt, Het Dogma der Kerk, Groningen, 1949, pag. 275.

²⁾ A.h.w., pag. 276.

³⁾ A.h.w., pag. 277.

⁴⁾ T.a.p.

⁵⁾ T.a.p.

⁶⁾ A.h.w., pag. 278.

⁷⁾ A.h.w., pag. 280.

⁸⁾ A.h.w., pag. 285.

hedendaagsche discussies over de „gemeene gratie“.

Hij begint met het debat te releveeren tusschen da S. G. de Graaf en dr V. Hepp over de beteekenis van het verbond met Noach en concludeert reeds dadelijk, dat er tusschen deze beiden een gemeenschappelijk uitgangspunt was: „Voor allen is de prolongering niet een op zichzelf staande machtsdaad, maar een historisch en doelvol gerichte daad Gods in verband met de verlossing van de wereld“⁹⁾. Dr Berkouwer wil zich daar zelf nauw bij aansluiten. Hij verwerpt de prolongatie als louter een daad van soevereiniteit en stelt al dadelijk voorop: „Ze (n.l. de prolongatie) is niet een formeel „instandhouden“, maar een in Zijn hand houden en hoe zou men deze daad kunnen verstaan, wanneer men Zijn hand zou losdenken van Zijn Vaderhart“¹⁰⁾.

Vandaar, dat hij van meening is, dat Schilder en Greijdanus in deze discussie een nieuw element hebben ingevoerd, dat voor De Graaf en Hepp nog buiten bespreking was. Hij meent, dat dit nieuwe element is, dat zij elk „genade-element“ in de prolongatie loochenen en dat bij hen de prolongatie slechts „substraat“, den „onderbouw“ vormt van de verwerkelijking van Gods Raad, maar zelf in geen enkel opzicht nog openbaring van genade is jegens den gevallen mensch. Hij schrijft: „De onderhouding, continuering of prolongatie ontvangt in deze beschouwing een substraat-functie en is in zichzelf nog niet primair en specifiek op het heil betrokken“¹¹⁾.

Bij zijn kritiek op dezen gedachtegang brengt de auteur verschillende elementen naar voren.

Allereerst verwijft hij Schilder en Greijdanus logicisme en speculatie. Vooral toornit hij tegen redeneringen als: hoe zou het gegaan zijn, als God de eerste menschen terstond veroordeeld had, en: God wilde een menscheit hebben, waarmede hij het getal van hemel en hel wilde volmaken. Als Schilder ergens schrijft, dat God de wereld wel moest continueren om tot de hel te komen, schrijft Berkouwer: „Hier is de grens ener logicistische denkmethode overschreden...“¹²⁾. Hij acht daarom het spreken van: stelsels, totaal verwerpelijke en abstracte, hypothetische. Wanneer Schilder onderscheidt tusschen Gods liefde tot het creatuurlijke in den mensch als Zijn eigen maaksel en Zijn toornen over den mensch als drager-van-de-natuur-in-afval, noemt hij dit een liefde Gods tot een abstractum. Het onderscheiden tusschen het creatuurlijke in den mensch en Zijn concreten afval en zonde zou abstraheeren zijn.¹³⁾

Zoodra we echter dit verwijft overwegen, komen er verschillende vragen op. Zoo rijst bij ons de vraag: wie is begonnen met vragen en problemen van dezen aard te stellen? Heeft dr Kuyper zelf niet telkens zoo geredeneerd? En heeft dr Berkouwer's collega, De Bondt, zich dan ook aan abstractie schuldig gemaakt, als hij schrijft: „De redenering: Indien er geen algemeene genade gekomen was, waren Adam en Eva op het eigen moment van de zondeval de eeuwige dood gestorven, kan ondanks het betoog van Schilder onverzwakt gehandhaafd blijven“¹⁴⁾. Hebben Schilder en Greijdanus niet vaak op deze wijze geredeneerd om daardoor dergelijke door Kuyper opgeworpen probleemstellingen te ontzenuwen? Zegt Schilder zelf nie-

ergens, dat hij zich „verstout“ aldus de kwestie te stellen? Heeft ook de gereformeerde geloofsleer niet altijd beweerd: God heeft wel den zondaar lief, maar niet de zonde in den zondaar? Trouwens, prof. Grosheide gaat in zijn jongsten commentaar op het Evangelie van Johannes nog verder. Hij schrijft in zijn uitleg van Johannes 3:16, dat we n e r g e n s in de Schrift lezen, „dat God de zondaren ALS ZONDAREN liefheeft, wel, dat hij den goddeloos rechtvaardigt, Rom. 4:15“¹⁵⁾. En het is van belang er op te letten, in welk verband dr Grosheide dit schrijft. Johannes zegt, dat God alzoo lief den kosmos gehad heeft, dat Hij Zijn Zoon gegeven heeft voor dien kosmos. Maar dan waarschuwt dr Grosheide: denk erom, God heeft wel den kosmos lief, maar er staat n e g e n s in de Schrift, dat God de zondaren lief heeft. Het is duidelijk, zegt hij, dat in dit vers Jezus een splitsing in den kosmos maakt. Abstractie?

Nu is deze kritiek van den auteur op de speculatie en de abstractie bij Schilder en Greijdanus bij wijze van spreken nog maar een voorpostengevecht. Van meer gewicht is, wat hij opmerkt over het centrale punt, dat in discussie is. Dat ziet dr Berkouwer, en terecht, liggen in het begrip van de lankmoedigheid Gods. Nu is het echter, en dat moet ons eerst van het hart, zoo verbaasd moeilijk uit deze twintig bladzijden te analyseeren, wat de auteur nu eigenlijk zelf onder lankmoedigheid Gods verstaat. We zouden zoo graag willen, dat hij zich wat concreter uitsprak. In ieder geval stelt hij zich openlijk achter enkele uitspraken van anderen, die op dit punt geen twijfel overlaten. Zoo verklaart hij in te stemmen met de uitspraak van de Synode van Kalamazoo, die sprak „van een gunstige gezindheid Gods jegens de menscheit in het algemeen en niet alleen jegens de uitverkorenen“¹⁶⁾. En hij stelt zich achter Van Til, die ergens schrijft: „That Gods preservation of the unrighteous is evidence of His FAVOR toward them and that therefore there is SOME FAVOR SHOWN TO THE UNRIGHTEOUS in the fact of His preservation in this world“¹⁷⁾.

Ook in zijn kritiek op anderen treedt wel aan het licht, in welke richting deze auteur met zijn gedachtegang gaat. Zoo schrijft hij ergens: „In de lankmoedigheid Gods, in het zich uitstreken van de geschiedenis en van het menselijk leven is de roepstem van de onderhoudende God“¹⁸⁾. Belangrijk is ook, dat hij per se afwijst, dat de prolongatie van de wereld ongequalificeerd is als genade. „Alleen als we Hem zien“, zoo vervolgt hij ergens, „zoals Hij zich in verband met de verlossing van de wereld in Christus nog als de Lankmoedige openbaart, kan men de Voorzienigheid als onderhouding verstaan en belijden“. En de schrijver besluit dit hoofdstuk dan ook met de uitspraak: „Wie Hem ziet in Zijn genade en-nog-in Zijn lankmoedigheid over de wereld, weet, dat de belijdenis der onderhouding niet is een theologoumenon, maar roepstem tot prediking“¹⁹⁾.

Als we al deze uitspraken overwegen, dringt zich toch onafwendbaar de vraag naar voren: wat verstaat de auteur nu onder deze lankmoedigheid Gods? Is ze openbaring van genade of, tenminste, van een soort tusschengezindheid Gods tusschen genade en oordeel in? Want daar ligt een van de zwaartepunten van de discussie. Dr Berkouwer protesteert wel, dat „voortdurend de tegenstelling tusschen verkorenen en verworpenen zich indringt in de exegese der Schriftwoorden als exegese-principe, ook waar daarvan in de tekst in 't geheel geen sprake is“, en hij klaagt in dit verband over „schematische exegese, die aan de Schrift op ernstige wijze geweld doet en haar benadert vanuit speciale

voorkeursbegrippen“²⁰⁾. Maar wij vragen wederom: is dit verwijft billijk? Mogen de dogmaticus en de exegeet bij het uitleggen van bepaalde Schriftwoorden buiten rekening laten, wat de Schrift elders zegt over verkiezing en verwerping? Het doet weldadig aan, dat de auteur opkomt voor de erkenning van het concrete en anthropomorfe spreken van de Schrift. Maar moeten we juist vanwege dat anthropomorfisme dan bij een bepaalde plaats, die handelt over Gods houding ten opzichte van de gevallen wereld, ook de andere plaatsen welke hierover handelen niet in rekening brengen? Juist bij het anthropomorfisme is het toch zoo, dat het een beeld het andere verklaart en aanvult?

Vanzelfsprekend komt nu ook in discussie een plaats als 1 Petrus 3:20. Schilder heeft naar aanleiding van dezen tekst ergens opgemerkt, dat Petrus de dingen daar beschrijft van onzen kant gezien. Heel het begrip van retardatie, dat in dezen tekst ter sprake komt, is volgens Schilder, „niet meer dan een aan onze nulteleits-constructies zich aansluitend ideogram, en alleen voorzover het bijbelsch is, van paedagogische bedoeling“²¹⁾. De term m a k r o t h u m i a (lankmoedigheid) „ziet God in Zijn werken van onze waarneming uit; en die waarnemingstaal kiest den term“²²⁾. Dat geldt evenzeer van 2 Petrus 3:10. Volgens dr Berkouwer zou dit echter tekort doen aan het concrete spreken Gods in de Schrift. Daardoor zouden de Schriftwoorden, die over de lankmoedigheid Gods spreken, gedevalueerd worden.

Maar wij vragen wederom: is dit verwijft billijk? Want juist, omdat de Schrift concreet en anthropomorf spreekt over de houding Gods tegenover Zijn gevallen wereld, dien ik de bepaling en omschrijving van de gezindheid Gods jegens de wereld in het algemeen en de gevallen menschen in 't bijzonder nooit te laten afluigen van teksten, die alleen over Zijn lankmoedigheid spreken. God accomodeert Zich in Zijn spreken in de Schrift aan onze bevattingswijze. Dat doet Hij ook, als Hij spreekt over Zijn houding jegens den gevallen mensch en die houding is nog weer iets anders dan Zijn gezindheid. Het komt hier aan op scherp onderscheiden. En daarom zal ik alles, wat Hij openbaart over Zijn houding en Zijn gezindheid naast elkaar hebben te leggen en nimmer uit Zijn aan mijn bevattingswijze aangepaste houding, zonder meer hebben te concluderen tot Zijn gezindheid. Welnu, dan zal ik, om te bepalen uit welke gezindheid Zijn concrete houding opkomt, mij reken-schap hebben te geven van Zijn verkiezing en verwerping. En wanneer wij dat doen, dringt zich bij ons geen vreemd principe binnen bij de exegese van bepaalde Schriftplaatsen, maar houden wij ons aan den regel van de oude Gereformeerden: Schrift met Schrift vergelijken!

Dr Berkouwer meent in dezen Greijdanus op zijn hand te hebben, in onderscheiding van Schilder. Immers Greijdanus exegetiseert het bekende woord uit 1 Petr. 3:10, dat Gods lankmoedigheid verwachtte in de dagen van Noach s u b s p e c i e h o m i n i s: God spaarde, schrijft Greijdanus, „zoolang het kon en werkte tientallen van jaren op bijzondere, onmiskenbare wijze om tot bekeering te leiden en wachte, of het oordeel soms mocht achterwege blijven“. Dat was dan ook Gods houding zooals die openbaar werd aan de tijdgenooten van Noach. Precies zooals de Leerregels belijden, dat God s e r i e u s roept door het Evangelie tot geloof en bekeering. Maar wettigt dat nu de conclusie, dat er bij God, in Gods hart, om met dr Berkouwer te spreken, nu een gunstige gezindheid was jegens die goddelooze tijdgenooten van Noach en heeft Greijdanus dat willen zeggen in zijn exegese? Wij gelooven daar niets van. Het is van belang erop te letten, wat Greijdanus hier nog

²⁰⁾ A.h.w., pag. 89.

²¹⁾ Dr K. Schilder, *Is de Term enz.*, in Almanak F.Q.I., 1947, pag. 136.

²²⁾ A.h.w., pag. 137.

¹⁵⁾ Dr F. W. Grosheide, *Het heilig Evangelie volgens Johannes*, A'dam, 1950, pag. 232, noot 2.

¹⁶⁾ Dr G. C. Berkouwer, a.h.w., pag. 87.

¹⁷⁾ A.h.w., pag. 90.

¹⁸⁾ A.h.w., pag. 92.

¹⁹⁾ A.h.w., pag. 99.

Op verstrooidenreis

Ik klim zoowaar weer in mijn „pen“ (het is een schrijfmachine), om verder te gaan met het relaas van mijn werk in Indonesië, zooals ik dat nu al een heelen tijd geleden onder dit hoofd begonnen ben te geven.

Ik wilde er na mijn repatriëring niet mee doorgaan. Maar mijnheer van Spronsen nam daar geen genoegen mee. Hij heeft mijn ijdelheid gestreeld om me weer aan den gang te krijgen, door n.l. te beweren dat ik een journalistieke pen heb. En de hoofdredacteur vond het ook wel goed dat er af en toe nog eens zoo'n „leuk verhaal“ in zijn krant komt. Dus ben ik gewicht. Ik schrijf anders nu wel in heel andere omstandigheden. Dat spreekt ook een woordje mee: het klaarmaken van de copie heeft me nu niet zooveel zweetdruppels meer te kosten.

Om het geheugen wat op te frischen zij gememo-reerd, dat ik bezig ben te beschrijven een reis die ik gemaakt heb van begin Februari tot tweede helft van Maart 1949. Op die reis bezocht ik eerst vanuit verschillende centra de verstrooiden op het eiland Java.

Zoo vertelde ik van Cheribon, van Semarang, van Bandjumas en Purwokerto, van Djoeja en Blora. Tenslotte schreef ik over Surabaja, Kediri, Malang en Modjokerto. Het laatste over de reis naar laatstgenoemde stad. Dat was op 3 Maart.

Op 4 Maart verliet ik het eiland Java en zette koers naar Celebes voor een bezoek aan Makassar en Menado. De tocht werd per vliegtuig gedaan. Het toestel vertrok veel te laat. Oorzaak: de magneet defect. Het euvel moest eerst worden verholpen. Het wachten kon worden versnaget door gebruik te maken van het behoorlijk goed geoutilleerde restaurant van het Perak-vliegveld. Voor onderhoudende en instructieve lectuur had ik zelf gezorgd. Vandaar dat mijn koffer altijd zoo zwaar was. Maar die kwam toch doorgaans ten laste van den een of anderen koeli. Eindelijk werd net sein tot vertrek gegeven. Het toestel bleek een luchtbetje te zijn. Het kost je altijd een paar verrekke nekspielen als je vanuit zoo'n kist naar buiten wilt kijken om wat te zien. Maar soms loont het toch de moeite om wat er voor over te hebben. Zoolks bijvoorbeeld juist dien middag. Om zich te vergewissen dat het euvel aan het mechanisme goed was verholpen, maakte de piloot enkele rondjes over de stad. Zoodoende kregen we als passagiers enkele malen de ge-

legenheid om vanuit de lucht de prachtige haven van Surabaja te bekijken. Het was de Perakhaven waar we boven zweefden. Perak beteekent zilver. Nu moet je al zulke namen altijd met een korreltje zout nemen. Maar inderdaad lag daar de haven te schitteren als zilver in het klare licht van de scherpe tropenzon. Met eenige spanning wachten we af of het toestel terug zal keeren en ons daardoor nog meer vertraging zal bezorgen, of dat we de oversteek dadelijk gaan maken. Eerst leek het op terugkeeren, want we scheren opnieuw over het vliegveld. Maar dan wordt het toestel vastheraden rechtgetrokken, en we koersen zeewaarts. De tocht gaat ononderbroken door. Ik zit wat te mijmeren. Wat een verschil toch, denk ik. Hier vlieg ik nu boven zee met een kruissnelheid van 275 km per uur, en ga een afstand waarover de boot drie dagen doet, afleggen in drie uur. En gisteren deed ik over die zestig kilometer van Modjokerto naar Surabaja ruim een uur. Nu zit ik, als ik me niet aan ha'sgym-nastiek waag om uit te kijken, toch vrij geriefelijk op de met kussens bedekte bank, en er is geen schokje te merken omdat het toestel boven zee geen hinder heeft van remous. De lucht is ijblauw, de machine hangt als onbeweeglijk in de lucht hoog boven de zich scherp afteekende zee. Maar het aspect, hoe machtig

meer
juist
schrik
moes
Greijde
onderg
staf va
bedreij
tegelij
bij her
houde
de Sch
Zijn
schen
aan N
eludee
delooz
gezi
Wij m
heid g
te bre
van G
crete

Er
openbr
is in
paalde
ook de
Jezus
houdt
Ex. 3
Nab.
en in
2 Pet
den M
Dr
de nie
enkele
woord
met v
zijn bi
desbet
dere
bepaa
teeren
Want
dekke
die lij
gaan.
is de
God
gebru
„En z
geval
sprak
Eerst
Goda
toorn
conen
begon
Horst
en on
geriel

23)
de ver
ist die
R. 2:
Rom.
kapita
thumi
noch
En
schrij
Begrui
gar n
alles
schoon
schen
thumi
thm e

ook,
een p
weg,
schei
alles
jonge
Diepl
hoor
trots
gebei
aanbi
bij. I
gestr
stanc
zelfs
wijde
nog
van
te sel
dier
in de
send
berg
wolke
klets

1 wederom:
en de ex-
sifwoorden
s zegt over
dig aan, dat
het concrete
Maar moe-
me dan bij
ds houding
t de andere
n rekening
is het toch
art en aan-

e een plaats
leiding van
s de dingen
gezien.
en tekst ter
eer dan een
tend ideo-
is, van pae-
rot h u-
werken van
n e m i n-
g z n e m
van 2
i dit echter
Gods in de
len, die over
duerd wor-

rwijt billijk?
n anthropo-
over Zijn ge-
hriving van
et algemeen
oit te laten
ijn lankmoe-
in Zijn spre-
Dat doet Hij
gens den ge-
og weer iets
omt hier aan
ik alles, wat
ijn gezind-
nimmer uit
ding, zonder
indheid. Wel-
g e i n d-
it, mij reken-
ezing en
doen, dringt
i bij de exe-
houden wij
formeerden:

anus op zijn
Schilder. Im-
le woord uit
erwachte
le h o m i-
zoolang het
zondere, on-
en en wacht-
rege blijven".
als die open-
ach. Precies
e r i e u s
keering. Maar
God, in Gods
u, nu een gun-
ze tijdgenoo-
willen zeggen
s van. Het is
nus hier nog

lmanak F.Q.I.

ge haven van
tkhaven waar
ver. Nu moet
e zout nemen.
schitteren als
ropenzon. Met
toestel terug
vertraging zal
gaan maken.
e scheren op-
dt het toestel
zen zeewaarts.
it wat te mij-
Hier vlieg ik
n 275 km per
ot drie dagen
deed ik over
naar Surabaja
aan ha's gym-
geriefelijk op
geen schokje
e geen hinder
z, de machine
boven de zich
t, hoe machtig

meer zegt. Hij schrijft ook, dat de apostel hier nu juist de tijdgenooten van Noach noemt vanwege hun schrikkelijke goddeloosheid, zodat zij verdeeld moesten worden. „De gehele menscheid“, schrijft Greijdanus, „op zeer enkelen na, moest verdrinken in ondergang en verderf“. Naar den geopenbaarden maatstaf van Gods wet en de door Hem daarbij gevoegde bedreiging moesten zij verdeeld worden. Maar tegelijk wachtte God lang en spaarde hen en drong bij hen aan op bekeering, om te zien of Hij soms Zijn houding tegenover hen wijzigen kon. Zoo spreekt de Schrift hier concreet in den tijd, wetende dat God Zijn houding tegenover bepaalde concrete menschen in den tijd soms wijzigen kan. Men denke ook aan Nineve. Maar rechtvaardigt dit alles nu een concludeeren van de houding Gods tegenover de goddelooze tijdgenooten van Noach, tot een gunstige gezindheid in God tegenover dezelfde lieden? Wij meenen van niet. En zoodra wij over die gezindheid gaan spreken, zullen wij meer in rekening hebben te brengen, dan alleen de Schriftplaatsen die spreken van Gods geopenbaarde houding in een bepaalde concrete historische situatie.

Er zou nog wel meer te zeggen zijn van de Schriftopenbaring over de lankmoedigheid Gods. De term is in de Schrift zoowel de beschrijving van een bepaalde houding Gods als van menschen, en eenmaal ook de beschrijving van de houding van den Middelaar Jezus Christus. Als beschrijving van een bepaalde houding Gods vinden wij dezen term in: het O.T. in Ex. 34:6; Num. 14:18; Joël 2:13; Jona 4:2; Nah. 1:3; Ps. 86:15; 103:8; 145:8; Neh. 9:17 en in het N.T. in Rom. 2:4; 9:22; 1 Petr. 3:20; 2 Petr. 3:15. Ter beschrijving van de houding van den Middelaar vinden wij het woord in 1 Tim. 1:16.

Dr Berkouwer heeft bij zijn exegese van dit begrip de nieuwere exegeten ook niet op zijn hand. Hij citeert enkele regels van Horst uit diens artikel in Kittel's woordenboek over dit begrip en meent deze citaten met wat voorzichtige kritiek wel in het geheel van zijn beschouwingen te kunnen invoegen. Maar wie het desbetreffende artikel naleest komt toch wel tot andere conclusies en bemerkt hoe gemakkelijk men een bepaalden auteur door enkele regels van hem te citeeren, voor zijn eigen gedachtegang annexeren kan. Want wanneer we het geheele artikel nalezen, ontdekken we toch verschillende uitspraken van Horst, die lijnrecht tegen dr Berkouwer's beschouwingen ingaan. „Ook bij Paulus“, schrijft Horst, (wij vertalen) is de lankmoedigheid Gods gericht op den toorn Gods. Rom. 2:4; 9:22“. Schrijvend over Paulus' gebruik van dit woord in Rom 9:22, vervolgt hij: „En zoo biedt makrothumia (lankmoedigheid) in geen geval den zondaar een mogelijkheid, die hem een aanspraak op Gods goedheid zou kunnen verschaffen“. Eerst in de latere oud-christelijke literatuur wordt Gods lankmoedigheid in verband gezet met Zijn niet-toornig-zijn. Maar toen was de afwijking van het concrete spreken Gods in de Schrift dan ook reeds begonnen. En 1 Petr. 3:20 exegetiseerend, merkt Horst op: „Deze makrothumia Gods laat gehoorzamen en ongehoorzamen tot rijpheid komen, hetwelk in het gericht in redding en ondergang openbaar wordt.“²³⁾

²³⁾ Het artikel van Horst is interessant. Wij geven hier de vertaalde citaten in het oorspronkelijk: „Auch bei Paulus ist die Langmut Gottes abgesehen auf den Zorn Gottes. R. 2:4; 9:22. Horst merkt nog op in de exegese van Rom. 9:22, dat daar wordt vastgesteld, „dass das Zorneskapital (thesauris) gerade durch die bewiesene makrothumia unheimlich anwachst, ist in R. 9:22 diese Seite noch deutlicher betont“.

En wel zeer flagrant in strijd met wat dr Berkouwer schrijft, komt een uitspraak als: „Hier ist auf eine etwaige Begründung der makrothumia als „Zeit der Bekehrung“ gar nicht geachtet, sondern die Frist ist nur dazu da, um alles deutlicher herantreten zu lassen, was Gott selbst schon will (thelen) und weisz, was er aber beim Menschen erst deutlich ausreifen lässt. Und so bietet makrothumia in keinem Falle dem Sünder eine Möglichkeit, die ihm einen Anspruch auf Gottes Güte verschaffen könnte“!!

Gods houding, zooals die in Zijn makrothumia openbaar wordt, is volgens Horst dus die van een tot rijpheid laten komen van goddeloozen en rechtvaardigen. Hij verdeelt de goddeloozen niet voortijdig, maar duldt en verdraagt ze, totdat de dag van het gericht aanbreekt. En zoo komt deze houding Gods ook niet in strijd met de gezindheid Gods, maar vloeit ze uit die gezindheid voort en effectueert ze Gods eeuwig voornemen van verkiezing en verwerping. En wij mogen uit den aanvankelijken indruk, dien Zijn houding op ons maakt, ook doordat ze in den tijd w e e n s veranderen kan, niet concludeeren tot die gezindheid, maar, om met Psalm 92 te spreken, op het einde letten. Naar den regel der oude Gereformeerden: quod primum est in intentione, ultimum est in executione. Wat het eerste is in het besluit, in de gezindheid, is het laatste in de uitvoering, de houding, zooals die straks ten volle openbaar wordt in het laatste gericht.

Van belang is in dit verband ook de wijze, waarop dr Bouma 1 Tim. 1:16 exegetiseert. Paulus zegt daar, dat hem barmhartigheid is bewezen, opdat Jezus Christus in mij, die de voornaamste ben (n.l. der zondaren) als zijne lankmoedigheid zoude betoonen tot een voorbeeld dergenen, die in Hem gelooven zullen, ten eeuwigden leven.

Dr Bouma schrijft bij deze plaats: „Wat Christus in hem (Paulus) getoond heeft, was zijn makrothumia, zijn sparende en verdragende lankmoedigheid. Rom. 9:22; 1 Petr. 3:20; 2 Petr. 3:15 DEZE LANKMOEDIGHEID IS IETS ANDERS DAN GENADE. (Hoofddletters van ons). Ze schept de mogelijkheid der behoudenis voor den zondaar, in dit geval Paulus vóór zijn bekeering, niet terstond te vernietigen en weg te doen van zijn heilig aangezicht“²⁴⁾. Ook hier komt dus bij dit begrip de grondgedachte van uitsstel van straf aan het licht.

4) Wanneer we dus onderscheid maken tusschen Gods houding in bepaalde concrete situaties in den tijd en Zijn eeuwige g e z i n d h e i d, komen we tot het hart van de zaak. We zagen, dat de auteur meermaals op grond van Gods houding tegenover de goddeloozen er niet van onderuit meent te kunnen komen, dat in de prolongatie van de wereld een element van gunst, van gunstige gezindheid althans, verdisconteerd moet worden. Het zou ongeoorloofd zijn hier het dogma van de verkiezing en de verwerping in rekening te brengen. Maar wij meenen, dat hier dan ook het punt ligt, waar onze wegen uiteen gaan. Wij meenen inderdaad, dat ook de prolongatie van de wereld en het spreken over de concrete houding, welke God in den tijd inneemt, ook tegenover goddeloozen, niet losgemaakt mag worden van dit dogma. En voorts gelooven wij, dat de theologische discussie hier weer den draad heeft op te nemen, waar hij in Dordt bleef liggen. Reeds de Leerregels van Dordt wezen het begrip der algemeene genade van de hand als een Remonstrantsch inkranssel. De Remonstranten zagen immers deze algemeene genade, waardoor zij het licht der natuur verstonden, als een voortrap van de evangelische of zaligmakende genade. En nu herinneren wij weer aan de plaats, die het hoofdstuk van dr De Bondt over de algemeene genade ontving tusschen dat over de zonde en dat van de genade. Is er dus metterdaad een tusschen-gezindheid Gods?

En als dr Berkouwer spreekt over de bewogenheid van het goddelijk hart over deze gevallen wereld, ja zelfs ergens schrijft in verband met de lankmoedigheid Gods over de tijdgenooten van Noach: „Zijn hart klopte tijdens deze arkbouw“²⁵⁾, dan vragen wij op-

Bei 1 Petr. 3:20: „Diese makrothumia Gottes lässt Gehorsam und Ungehorsam (apeithésan) ausreifen, der in dem Gericht in Rettung (diessoothésan) und Untergang offenbar wird“. G. Kittel, Theol. Wörterbuch z. N.T., 4, pag. 384, 385, 389.

²⁴⁾ Dr C. Bouma, De Brieven van den Apostel Paulus aan Timotheüs en Titus, z.j., pag. 94.

²⁵⁾ Dr G. C. Berkouwer, a.h.w., pag. 85.

nieuw: maar kunnen wij het kloppen van Gods hart losmaken van Zijn eeuwig besluit tot verkiezing en verwerping? Zou Gods hart ook maar een oogenblik in liefde en gunst kloppen jegens hen, die Hij gehaat heeft met een eeuwigen haat, en daarom haten zal tot in alle eeuwigheid?

Maar daarom te meer worden wij hier weer teruggedreven naar de wijze, waarop in Dordt naar het Woord over deze dingen gesproken werd. Niet voor niets verwijst Schilder ergens naar de negenenenigste sessie van deze groote Synode. Pareus trad in die zitting naar voren en beledigde daar openlijk zijn geloof in den verkiezenden en verwerpenden God. Hij gaf daar in schriftuurlijke taal het remonstrantsche theologoumenon van de niet-onderscheiden-de g e n a d e n genadeslag. Hij deed dat o.a. door een woord van Luther aan te halen, waarin deze groote reformator op de hem eigen wijze Gods verkiezing beledigde en Erasmus met zijn vrijen wil afwees.

Zou God niet specificceeren? Zou God een soort van generale vriendelijkheid bewijzen aan alle menschen zooals Erasmus het wilde? Maar dat zou betekenen, en nu citeert Pareus Luther letterlijk:

„dat de menschen zalig en verdoemd worden, buiten weten Gods, als die door een zekere verkiezing onderscheiden heeft, diegenen, die zalig en verdoemd worden, en (nu volgt Erasmus' gevoelen in Luther's weergave) allen aangeboden zijnde een generale vriendelijkheid, duldende en verhardende, en een barmhartigheid, berispende en straffende, den menschen gelaten heeft wie zalig of verdoemd willen zijn; en Hij mag intusschen gereisd zijn naar het banket der Mooren, gelijk Homerus zegt“²⁶⁾.

Wat verschilt nu eigenlijk die generale vriendelijkheid duldende en verhardende, die Pareus hier met Luther's woorden in Erasmus' wrak, van de gunstige gezindheid Gods jegens alle menschen, waarvan Kalamazoo sprak, met instemming van dr Berkouwer?

Wel leggen verschillende synodaal-gebonden auteurs van den laatsten tijd nogal een sterk accent op het feit, dat het verwerpen van Gods lankmoedigheid tot toorn leidt. Ook bij dr Berkouwer is dat weer het geval. Hij schrijft: „Het is veelmeer zo, dat er in het historische vlak een zeer nauw verband bestaat tussen de lankmoedigheid Gods en Zijn toorn. De schakel tussen beide ligt in de v e r a c h t i n g van Gods lankmoedigheid en van Zijn commune gaven“²⁷⁾. Maar daar ligt de diepste grond niet voor den toorn Gods. De Remonstranten wisten immers ook wel te spreken over den ernst van het verwerpen van Gods commune gaven. Maar de gereformeerden groeven dieper. Zij zagen den toorn Gods branden tegen de vaten des toorns, tot het verderf t o e b e r e i d! Greijdanus heeft hier in zijn exegese de juiste samenhangen aangewezen. Nadat hij gezegd heeft, dat in Rom. 9:23 God als de Werker van het verderf wordt aangewezen, vervolgt hij: „Deze voorwerpen des toorns waren dus reeds geheel voor het verderf gereed; vgl. Gen. 15:16. Toch droeg de Heere ze nog, en verhoede Hij een tijdlang, dat zij in den afgrond des verderfs nederstorten. Hij betoonde hun lankmoedigheid, droeg hen in veel lankmoedigheid. God hield het verderf een tijdlang terug, opdat zij daardoor nog niet vernield zouden worden. En dat was Zijnerzijds makrothumia (lankmoedigheid), door hen verbeurd, d o c h moest dienen tot openbaring van Gods toorn en macht eenmaal“²⁸⁾.

Er is een nauw verband tusschen toorn Gods en Zijn lankmoedigheid. Hij bedient a.h.w. dien toorn niet

²⁶⁾ Pareus citeert hier het 143ste hoofdstuk van Luther's boek over den slaafschien wil. In Acta van Dordrecht, uitgave Donner, pag. 221.

²⁷⁾ Dr G. C. Berkouwer, a.h.w., pag. 91/92.

²⁸⁾ Dr S. Greijdanus, De Brief van den Apostel Paulus aan de Gemeente te Rome, A'dam, 1933, pag. 433.

ook, is weinig afwisselend. Gisteren zat ik achter op een pick-up. De wagen hobbelde over den vrij slechten weg, en ik hobbelde maar mee. Maar wat een verscheidenheid van natuurschoon toen. De hoog boven alles ultrijzende vulkaan, de Ardjuno, met zijn kleinen jongen er vlak voor, beheerschten het heele landschap. Diepblauw is zijn massief. Telkens weer als ik dat zie, hoor ik de kerk Gods zingen: „wat springt gij, bergen, trots omhoog“. Ik zag dat gisteren voor mijn oogen gebeuren. En na elke kromming van den weg was de aanblik toch weer anders. Soms scheen de berg dichtbij. Dan weer gaf hij den indruk veraf te zijn, als uitgestrekte droge rijstvelden over een onafzienbaren afstand op eenmaal een duidelijken indruk geven hoever zelfs hemelsbreed de Ardjuno nog van den rijweg verwijderd is. Op de heenreis naar Modjokerto hadden we nog bij die rijstvelden gestopt. Inlanders vroegen hulp van de militairen om een opgejaagd wild zwijn naar te schieten. Maar het voor de rijstvelden zoo schadelijke dier wist buiten schot te blijven en zocht zijn toevlucht in de richting van de hellingen van den vulkaan. Hot-send in de landbak van de pick-up zag ik, dat de berg opeens zijn kruin had weggestopt in dikke regenwolken. Toen de regen even later over den rijweg kletste bescheen de zon alweer den schoongewassen

kop van het bergmonster. De zonnestra'en werden nu in vlammen teruggekaatst van den vochtigen top. Dat zag ik allemaal gisteren, vanuit die oncomfortabele, venijnig op en neer bewegende landbak van de pick-up. Nu zit ik op mijn plaatsje in de luchtbetja en ik geef het kijken naar buiten al gauw op. Want hoe hooger het toestel klimt, hoe minder er beneden je te onderscheiden is.

Ik ga maar wat lezen. Dat is het beste tijdverdrif voor een vliegtocht van eenige uren over zee. De geseerveerde verversching is weer perfect. Die te consumeren is een aangename afwisseling. Dan verdiep ik me weer in mijn boek. Tot het toestel plotseling begint te trillen. Zeker wolken, denk ik. We naderen de kust bepaald, want boven de kustlijn is altijd wolkenvorming. Ik kijk op mijn horloge: het blijkt dat we toch nog een uur hebben te vliegen voor we Makassar kunnen hebben. Dus de kust kan het nog niet zijn. Even ligt de machine weer rustig. Dan worden we al wat krachtiger door elkaar geschud. De wolken vlak onder ons worden dikker, en ook donkerder. Slecht weer. Nu schokken we toch op en neer, net als gisteren in de pick-up. Alleen niet met de zelfde nare gevolgen voor je zitvlak. Maar de magen van de meesten beginnen toch wel te protesteeren. Als we einde-

lijk de kustlijn passeeren zitten we midden in de regenwolken. Dat wordt wat, want het vliegve'd Mandai bij Makassar is evenals Andir bij Bandung rondom door bergketens ingesloten. Heftiger schudt het toestel, en het wordt in de cabine steeds donkerder. Soms zitten we midden in de enorme wolkengevaarten en raken alle grondzicht kwijt. De regen klettert tegen het onbreekbare glas van de patrijspoorten. De piloot raakt het zicht op de route naar het vliegveld kwijt en moet afdraaien om niet tegen de helling van een of anderen berg op te vliegen. Dan breken de regenwolken weer, die nu door den harden wind aan flarden worden gescheurd en in flarden onder ons wegschieten. Weer neemt de piloot een scherpe bocht, en we koersen opnieuw op het vliegveld af. Eindelijk zie ik de startbanen onder me wegschieten. De piloot manoeuvreert zijn toestel zoo, dat hij tegen den wind in naderen kan. Dan verliezen we snel hoogte, en de machine komt veilig op de runway terecht. Zoo zorgden ook nu de geweldige krachten van de tropennatuur voor een ditmaal niet van spanning onthloote afwisseling in de anders vrij saai vluchten over zee.

J. P. v. d. STOEL Jr.

op eenmaal, maar laat haar openbaring langzaam voortschrijden, opdat aan de vaten des toorns, die tot het verderf toebereid zijn, alle onschuld zou worden benomen, doordat zij zich niet bekeeren onder die lankmoedige, slechts langzaam voortschrijdende toornopenbaring des HEEREN. Maar wanneer dan eenmaal de lankmoedigheid ten einde geloopt is, en de toorn Gods zich in volle verschrikking gaat openbaren, ligt de allerdiepste oorzaak van het verderf van deze vaten des toorns, niet slechts in hun verwerpen van deze lankmoedigheid, maar in Gods eeuwig besluit. Gods besluit tot verkiezing en verwerping en de effectueering daarvan in het laatste gericht, hoe lang onder Zijn lankmoedigheid dat gericht ook moge uitgesteld zijn, mogen geen oogenblik van elkan- der worden losgemaakt.

En daarom kan onze conclusie ook niet anders zijn, dan dat juist in het bepalen van het rechte begrip van de lankmoedigheid Gods, de discussie heden ten dage opnieuw heeft aan te knopen bij de debatten ter Dordtsche Synode, en dat ook hier aan het licht treedt, wie heden ten dage v o t o d o r d r a c e n o arbeid en wie niet. De hedendaagse discussie over alles wat samenhangt met de prolongeering van de wereld en met de vraag of er een gunstige gezindheid is in God jegens alle menschen, zal zich, om waarlijk vruchtbaar te zijn, dan ook geen oogenblik mogen los- maken, van hetgeen in Dordt confessioneel is vastge- legd. De confessionele trouw is in geding, niet slechts op de punten van verbond, doop en wedergeboorte, maar ook en vooral op die van genade, zonde en voor- zienigheid Gods. De worsteling der geesten onder de hedendaagse gereformeerden raakt heel het veld van de confessionele en dogmatische bezinning.

2

5) Zoo komen we tot een der laatste punten, die we aan de orde wenschen te stellen. Als derde publi- catie van gewicht voor deze discussie noemde ik reeds eerder de laatste aflevering van de Catechismusver- klaring van prof. Schilder. Daarin heeft hij n.l. voortgesponnen aan den draad, welke hij in zijn Twee Bijdragen enz. reeds had opgenomen uit de oude dog- menhistorie rond Dordt, n.l. dat in de debatten met de remonstranten aan het licht kwam, hoe reeds Pela- gius had geponeerd, dat ook de creatuurlijke exis- tentie als zoodanig gunst was van God. Augustinus bleek daar zeer van geschrokken te zijn en niet alleen hij, maar ook de groote Jezufetische polemisten uit den reformatietijd hielden vol, dat de term g e n a d e alleen te reserveeren was voor de o p e r a r e p a r a t i o n i s, der werken Gods ter verlossing van de geschapen wereld.

Dat heeft voor het onderhavige onderwerp gewich- tige consequenties. „Ware scheppen”, aldus prof. Schilder, „in den zin van in-de-existentie-roepen per se een daad van gunst, dan zou de zonde God dwingen Zijn innerlijke houding te veranderen; dat is: o p t e h o u d e n, z i c h z e l f t e „ b e w a r e n ” ²¹⁾. Maar dan geldt ook onverbidlijk: „Als in de schepping het existeren (en co-existee- ren) geen „gunst” (gratie) kan zijn, dan is het con- tinuëeren van het (co)existeren, óók na den val, in zichzelf geen genade” ²²⁾.

Dus liggen de wortels voor wat wij nu maar popu- lair zullen noemen de gemeene-gratie-leer in de locus over de schepping! Als het roepen van de dingen, die niet zijn, alsof ze waren (Rom. 4:17) g u n s t, g e n a d e is, dan moet volgen, dat het in stand houden van die dingen, evenzeer g u n s t, g r a t i e is. Maar indien het scheppen van wereld en menschen door Gods machtswoord een daad is van s o u v e r e i n i t e i t, die als het ware het verbondsverkeer met den naar het beeld Gods geschapen mensch mogelijk maakt, dan kan de prolongatie van de wereld als zoodanig ook geen gunst Gods openbaren. Wel handhaaft God daardoor de mogelijkheid voor den gevallen mensch om ook na den val in verbondsverkeer te blij- ven leven, maar nu uiteraard slechts door in verge- vende gunst zijn gevallen bondskind te blijven aanne- men. Maar tegelijk legt God door het continuëeren van de wereld, ook na den val de basis om Zijn eeuwig besluit tot verwerping te accentueeren in het verdra- gen van de vaten des toorns tot het verderf t o e b e r e i d. En bij dat alles blijft de g e z i n d h e i d v a n d e n e e u w i g e n G o d d e z e l f d e, al kan Hij Zijn openbare houding tegenover het gevallen schepsel in den tijd wel eens wijzigen. Zoo kunnen b.v. ook die Schriftplaatsen verklaard worden, die spreken van het berouw van God. Maar wie over het b e r o u w G o d s spreekt, zal dat nooit kunnen doen, tenminste wanneer hij daar dogmatische con- clusies uit zou willen trekken, zonder tevens in reke- ning te brengen, dat Jacobus zegt, dat er bij God geen verandering is noch schaduw van omkeering. Jac. 1:17c.

2

6) En aldus ontvangen wij tenslotte ook het eenig mogelijke verweer tegenover den laatsten auteur, dien we wenschen te bespreken.

Ik bedoel dr Karl Barth, die in het jongste deel van zijn kerkelijke dogmatiek (deel III, 3) ook handelt over de voorzienigheid Gods. Het is wel jammer, dat

dit deel juist verscheen, nadat dr Berkouwer het zijne gepubliceerd had. Want we zijn wel benieuwd, hoe hij zich, o p z i j n s t a n d p u n t, tegen Barth zou ver- weren.

Het zou ons intusschen in het bestek van dit artikel veel te ver voeren, hier ook maar een kort exposée te geven, van wat Barth bij dit punt te berde brengt. Het zou overigens interessant genoeg zijn. Onze lezers hebben er trouwens iets van kunnen vernemen, toen prof. Schilder onlangs Miskotte's applaus voor Barth's beweringen over het Nichtigte afwees.

Maar er is één punt in Barth's beschouwingen over schepping en voorzienigheid, dat bij de boven beschre- ven discussie ook van gewicht is. Het raakt weer het fijne puntje of de schepping als zoodanig reeds een daad van Gods gunst, of gratie is.

Barth onderscheidt bij de beschrijving van de scep- ping tusschen een u i t e r l i j k e n en een i n n e r l i j k e n grond voor deze machtsdaad Gods. We laten nu rusten of heel deze onderscheiding geen dwaasheid is. Maar we willen slechts letten op wat hij daarover beweert. De i n n e r l i j k e grond voor de schepping zou dan daarin bestaan, „dat reeds de wijsheid en al- macht van God den Schepper niet slechts in het alge- meen wijsheid en almacht, maar de (wijsheid en al- macht) van zijn v r i j e l i e f d e zijn” ²³⁾. (Wij ver- talen en spatieeren). Zooda ook uit andere beschou- wingen van Barth blijkt, i d e n t i f i c e e r t hij de eigenschappen van Gods wijsheid, almacht en liefde. Al zijn dat verschillende termen, ze beschrijven fei- telijk slechts één zelfde zaak. Het wordt, ook op dit punt, bij Barth één groote tautologie. Dat wil zeggen, dat hij met telkens andere woorden, toch feitelijk het- zelfde beweert. En het gevolg is, dat de distincties binnen het goddelijk Wezen, die de oude gerefor- meerde dogmatiek terecht i n k l e v e n d e e i g e n s c h a p p e n G o d s noemde, door hem worden om- gevormd tot u i t g a a n d e d a d e n G o d s, open- baringsdaaden aan ons. En terwijl de gereformeerde dogmatiek Gods u i t g a a n d e d a d e n nauwkeurig onderscheidde in de werken Gods van schepping en verlossing, identificeert Barth deze. Vandaar zijn conclusie: „Ook de schepping, reeds de schepping is het werk van de vrije, vaderlijke genade en barmhar- tigheid Gods”.

Maar dan kan het ook niet anders of de daad van Gods Voorzienigheid wordt van een daad van souve- reiniteit omgevormd tot een daad van Gods genade. „Het is de macht, in welke Hij de creatuur onder- houdt, n.l. Zijn barmhartigheid, die in Zijn Zoon Jezus Christus midden in de creatuur en zelf in creatuur- lijke gestalte verschenen en krachtig is.” ²⁴⁾

Interessant is ook de beschouwing van Barth over wat de oude gereformeerde theologen op dit punt schreven. Op zijn bekende geniale wijze tracht hij ook nu weer de oude gereformeerde theologie te annexee- ren voor zijn eigen, tegen de grondgedachten van die theologie diametraal overstaande dogmatiek. Zoo wijdt hij een breede beschouwing aan wat Heidanus destijds schreef over den term c o n s e r v a t i o. Heidanus maakte bij dien term bezwaar tegen het voorzetsel CON (dat is: mede). Dat zou in dezen term wijzen op een medewerking van den mensch in het con-serveren van de wereld. Immers bij Gods s e r v a t i o (bewa- ring) zou dan het c o n s e r v a r e (mede-bewaren) van den mensch bijkomen, zoodat de gedachte van een dubbele s e r v a t i o gewekt wordt. Volgens Barth nu zou dit door Heidanus gestelde probleem opgelost kunnen worden als wij aan dat begrip c o n een geheel andere beteekenis geven, n.l. dat het daarin gaat om een be- paalde s e r v a t i o, die aan de s e r v a t i o Gods toegeordend is. En dat is dan volgens Barth de uiterlijke, bijkomende genade van de onderhouding van de creatuur, die uit de e i g e n l i j k e en i n n e r l i j k e g e n a d e van haar redding door Jezus Christus zou moe- ten volgen. Inderdaad is het waar, wat Barth in dit verband schrijft: „Juist aan deze verklaring van het CUM heeft in de zeventiende eeuw niemand ge- dacht.” ²⁵⁾ Geen wonder! Deze oude theologen dach- ten er ook niet over de werken Gods der schepping ook maar een oogenblik te verwarren met die van de herschepping der wereld.

En daarmee willen we dit artikel beëindigen. Uit deze korte fingerwijzing naar de laatste publicatie van Karl Barth blijkt wel, dat we vandaag als gere- formeerde theologen en vooral niet minder als con- fessoren scherp zullen moeten onderscheiden in de werken Gods naar buiten tusschen die van de s c h e p p i n g en van de h e r s c h e p p i n g.

²¹⁾ Dr Karl Barth, *Dogmatiek*, 3, 1, 1945, pag. 262. „Er (n.l. de „innere Grund”) bestaat darin, dass schon die Weisheit und Allmacht Gottes des Schöpfers nicht irgend eine Weisheit und Allmacht, sondern die seiner freien Liebe war”.

²²⁾ A.h.w., pag. 32, midden in een overigens interes- sante excurs (mede in verband met het boven vermelde debat tusschen Augustinus en Pelagius), staan die veel- betekenende woorden: „Auch die Schöpfung, schon die Schöpfung, ist das Werk der freien väterlichen Gnade und Barmherzigkeit Gottes”.

²³⁾ Dr Karl Barth, *Dogmatiek*, 3, 3, 1950, pag. 67: „Es ist die Macht, in der er die Kreatur erhält, seine Barm- herzigkeit, die in seinem Sohne Jesus Christus inmitten der Kreatur und selber in kreatürlicher Gestalt erschei- nen und kräftig ist”.

²⁴⁾ A.h.w., pag. 68: „Eben an diese Erklärung des cum hat im 17. Jahrhundert niemand gedacht”. Voorzietige bewaring van de wereld én haar verlossing in Christus zijn dus bij Barth in feite identiek.

Karl Barth haalt deze door elkaar en berooft ons in feite van onze werkelijke verlossing. Want genade beteekent altijd herstel van wat in den beginne goed geschapen was. Maar bij Barth is van herstel geen sprake. Er is geen werkelijk goede schepping bij hem ooit geweest, want schepping, voorzienigheid, val en verlossing vallen bij hem samen in de eene groote tautologie van openbaring en verzoening.

Maar daarom te meer mogen wij als gereformeerde theologen geen oogenblik ook maar den weg opgaan, dien dr Berkouwer in dit boek gewezen heeft. Zoodra de prolongatie van de wereld openbaring van Gods liefde worden gaat, is feitelijk het verweer tegen Barth onmogelijk geworden. Wanneer de schepping en onderhouding van de wereld reeds gratie, gunst- betoon zijn, is het onmogelijk geworden de funda- menten van de gereformeerde theologie en de confes- sie, zooals die in Dordt bevestigd zijn, verder te hand- haven tegen deze doodelijk gevaarlijke bestrijders als Karl Barth en de zijnen.

En daarom kan ook nu onze conclusie geen andere zijn, dan deze: wie vandaag de werkelijke erfenis van dr Abraham Kuyper veilig stellen wil tegenover diens barthiaansche bestrijders, kan niet volstaan met een tussenstandpunt in te nemen tusschen Kuyper enerzijds en Barth ter anderzijde maar hij ga achter beiden terug naar het Woord, zooals de vadersen het in de dagen van de groote reformatie beleden heb- ben en in Dordrecht hebben veilig gesteld, hij snijde vanuit die positie bij Kuyper uit, wat uitgesneden moet worden en stelde zoo zijn werkelijke erfenis veil- ig, ook voor de komende geslachten. Maar eerste voorwaarde voor dit alles is wederkeer tot het zuivere Woord en radicale verwerping van alle bovenschrif- tuurlijke blindingen. Dan zal de gereformeerde theo- logie ook in dit tijdsgewricht haar ware kracht ont- plooiën kunnen.

Zwolle

R. H. BREMMER.

NASCHRIFT (van de Redactie). We hebben dit artikel gereserveerd voor ons „Oudejaarsnummer”; voor het overgrote deel raakt het immers de vraag van de beteekenis en bewaring en verglijding van de wereld en haar tijden. Een chapitre, dat bij de jaars- wisseling de gedachten heeft bezig te houden, zullen wij bij 't toch wezenlijke geschieden van de dagen 31 Dec. en 1 Jan. de oogen open hebben, en de len- denen met wat anders dan met mooie motto's-op-flu- weel omgord.

In de nieuwe aflevering van mijn „Catechismus”, die in Januari verschijnt, heb ik met Barth's nieuwste fantasieën in zijn jongste deel Dogmatiek afgerekend. De ééne groep zal zeggen (ten minste als ze weet wat „scherp” is): dat is nu het scherpste, wat de man ooit geschreven heeft; en dat zal dan in haar mond beteekenen: het „venijnigste”. De andere zal zeggen: als het wáá r is, wat hij schreef, dan was Barth's Dogm. III, 3 het „venijn”, dat tegenwoordig met be- hulp van professoren, die beter moesten weten, wordt ingespoten in ons volk; en dus is de afwijzing ervan zóó scherp als een waarschuwing o m n i e t l a n g e r v e r g i f t e e t e n. Temeer, omdat, zooals in die Catechismus-aflevering betoogd wordt, de ve- nijngeving op het punt, waar Barth nu eindelijk te- recht móest komen, uit een oogpunt van weten- schappelijke formuleering en fundeering het stunte- ligste is, en meest tegenstrijdige, wat een man, die eenmaal grondig mistastte, móest schrijven, toen hij niet herroepen wilde wat hij in den aanvang heeft opgezet, en tóch een poging moest wagen om het we- tenschappelijk te handhaven en te fundeeren. Het is een zielige vertooning: nonsens in ingenieuze vorm, en oude ketterijen in met reformatietermen bedrukt pakpapier.

Op wat dr Berkouwer schreef, hoop ik in te gaan bij de bespreking van Zondag 10 (voorzienigheid); dan komt meteen nog een enkele opmerking aan het adres van dr S. J. Ridderbos. Alle Ding hat seine Zeit.

K. S.

Boekbespreking

Gereformeerde Scheurkalender voor 1951.

Wij hebben iets goed te maken ook tegenover dezen kalender „van en voor eigen huis”. We hadden een vorige maal ons opgedragen op tijd te zijn met een aankondiging, maar de Kalendercommissie, de Wet- straat 13 in Arnhem, zal wel vergeefs hebben uitge- zien naar onze aankondiging; die was niet op tijd, en heeft na den termijn van de kalender-invasie geen zin meer.

Daarom willen wij nu, nadat we een exemplaar ook van het „bloc” van den nieuwen Gereformeerden Scheurkalender hebben ontvangen, aanstonds de ver- schijning aankondigen. En we kunnen dit met warmte doen. Er waren, zoo vernemen we, in onzen kring wel gezinnen, waar vanwege het „mooiere” schild de voor- keur gegeven werd aan andere kalenders.

Wij meenen, dat met deze uitgave dat bezwaar weg- genomen is.

En wat den tekst aangaat, wel, de reeds genoemde Kalendercommissie gaat uit van de Gereformeerde Kerk van Arnhem, en heeft zich dus in haar uitnood- igitings tot medewerking beperkt tot predikanten van eigen huis, d.w.z. die de afbraak hebben geweigerd en

²⁵⁾ Dr K. Schilder, *Heidelbergsche Catechismus*, 3, pag. 224.

²⁶⁾ A.h.w., pag. 226.